

НЕЙМОВІРНИЙ ЗЛЕТ ОРВЕЛЛА

1950–2016

«**Б**УВ ХОЛОДНИЙ І ЯСНИЙ КВІТНЕВИЙ ДЕНЬ, і годинник вибив тринадцяту годину». Так починає свою статтю, написану у квітні 2015 року для пакистанської газети Dawn, Захра Салагуддін¹⁰³⁸. Вона нарікає, що нова влада Пакистану привласнила собі право контролювати інтернет. Старший Брат існує насправді, висновує журналістка, і саме це змусило її розпочати статтю з першої фрази роману «1984».

Завдяки таким посиланням, алюзіям і присвятам, які щодня з'являються в ЗМІ по всьому світу, Джордж Орвелл лишається актуальною постаттю в нашій культурі. Останніми роками він, мабуть, навіть випередив Черчилля, якщо вже не за своєю історичною значущістю, то за тим впливом, який наразі справляє. Це один із найяскравіших прикладів посмертного буття в історії британської літератури.

Орвеллів теперішній статус вразив би його сучасників. Більшу частину життя він залишався непримітною постаттю навіть на лондонській літературній сцені. Незабаром після того як вийшов друком «Колгосп тварин», Логан Пірсолл Сміт, сам у повному сенсі цього слова другорядний британсько-американський письменник, прочитав книжку й зателефонував своєму давньому приятелю Сирілу Конноллі, впливовому редакторові, аби більше дізнатися про автора. Орвелл, зауважив Пірсолл Сміт, наче виник нізвідки, щоб «узяти гору над багатьма з вас»¹⁰³⁹.

Можливо, в Пірсолла Сміта то був напад пророчого дару, оскільки помер він за день після цієї телефонної розмови. Його коментар правильно схарактеризував траєкторію Орвеллового злету. Він був

майже невідомим у 1930-ті й залишався, м'яко кажучи, другорядним письменником аж до середини 1940-х. З моменту його смерті на початку 1950-х його значення в літературі постійно, навіть невинно зростало. «Його вплив і взірці сяють усе яскравіше з кожним роком, що минає», — написав один з авторів *Financial Times* в 2014 році¹⁰⁴⁰.

За життя письменника було продано сотні й тисячі примірників його книжок. З моменту Орвеллової смерті розкупили 50 мільйонів примірників його творів¹⁰⁴¹.

Цілі наукові дослідження присвячені виключно деталям по смертного злету Орвелла: наприклад, «Джордж Орвелл: Політика літературної репутації» Джона Роддена. Не впевнені, втім, що Орвелл схвалив би ці розвідки, тим паче, що в них містяться вельми неоковирні речення на кшталт: «Зазвичай головне життєве кредо є відправною точкою для еволюції варіантів, але варіанти також можуть слугувати підґрунтям головного життєвого кредо. Виділяє певне життєве кредо як «головне» зазвичай не короткочасна нагальність, а чільне становище й частота згадування в історії сприйняття»¹⁰⁴². Лишається хіба що сушити собі мізки над тим, як могла написати подібне речення людина, яка читала «Політику й англійську мову». Утім цей стилістичний покруч ілюструє той факт, що Орвелл недоотримав уваги справжніх учених, а часто приваблював незугарних третьосортних дослідників. Соціолог Ніл Маклафлін зауважує, що університетська професура «загалом ігнорувала» Орвелла саме тому, що він так високо цінувався в «популярній культурі», а також, можливо, через те, що його довго вважали «своїм» консерватори¹⁰⁴³. Навпаки, впродовж останніх семи десятиріч його просувають, ретельно вивчають першокласні публічні інтелектуали, які працюють, переважно, поза університетськими стінами. Це, наприклад, Ірвінг Гоу, Норман Підгорець і Крістофер Гітченс.

Лише деякі письменники приділяли достатньо уваги Орвеллу за його життя. Перш за все йдеться про Магґеріджа й Артура Кестлера, який поїхав до Іспанії водночас як шпигун комуністів і професійний журналіст, і там потрапив до буцегарні націоналістів. Так само як і Орвелла, досвід громадянської війни в Іспанії

змусив Кестлера колосально розчаруватися і в ліваках, і в правих. Його публічний розрив із комуністичною партією відбувся після повернення до Англії, коли він почав виступати з промовами про Іспанію, але відмовився шельмувати РПМЄ, яку, як він пригадував, «на той момент комуністи вважали ворогом номер один»¹⁰⁴⁴. Натомість він розповідав про те, у що вірив, — а саме, що провідники РПМЄ діяли, керовані найкращими мотивами, і що було дурістю й підлістю називати їх зрадниками.

Кестлер і Маггерідж були, проте, радше винятками — ці люди звернули увагу на Орвелла, тому що й самі простували тим самим важким шляхом, що й він. Усі троє опинилися в опозиції комунізму, домінантним у якому був сталінізм.

За життя Орвелла не включили до британського видання «Хто є хто»¹⁰⁴⁵. Лише один раз він згадується у «Знайомих цитатах Барлетта» 1955 року — то було перше видання довідника, що вийшов після смерті письменника¹⁰⁴⁶. У 1956 році Віктор Голланц, який видавав ранні твори Орвелла, але розірвав з ним стосунки через критику сталінізму, написав у листі до своєї доньки: «Я вважаю, що Орвелла просто страшенно переоцінюють»¹⁰⁴⁷.

Ще в 1963 році поет і визнаний інтелектуал Стівен Спендер вважав за можливе зневажливо охарактеризувати Орвелла як чудового стиліста, але, безперечно, другорядну постать у літературі, яка не справила тривалого впливу¹⁰⁴⁸. Цікаво, що він зауважив це в книжці, присвяченій Орвелловій вдові, Соні. На питання про Орвелла під час одного з інтерв'ю, Спендер відповів найнезугарнішим із компліментів: «Якщо уважно читати його твори, часто спадає на думку, що він приходить до правильних висновків, але за геть хибних причин»¹⁰⁴⁹.

У неоковирній автобіографії Спендер узагалі не згадує Орвелла. Проте про власне перебування в Іспанії за часів громадянської війни він розводиться наче така собі бліда копія Гемінгвея: «Постійно відчувалося... що ти драматично живеш одною теперішньою миттю, такою гострою, що все інше забувалося й ти завмирав із відчуттям чогось питомо іспанського»¹⁰⁵⁰. Він також вельми нелогічно стверджував: «Мої вірші, написані в Іспанії, були віршами пацифіста, який, утім, підтримував воєнні дії»¹⁰⁵¹. Не дивно,

що Кестлер, якимось посперечавшись зі Спендером щодо політики в лондонському Café Royal (ми вже згадували, що Орвелл туди вчашав), зневажливо заявив: «Не кажіть більше нічого, взагалі нічого, тому що я можу передбачити все, що ви маєте намір озвучити впродовж наступних двадцяти хвилин»¹⁰⁵².

Згодом ще кілька критиків також оцінили Орвелла так само низько, як і Спендер. Але саме в 1960-ті, приблизно тоді ж, коли Спендер висловився про нього так зневажливо, репутація Орвелла почала невпинно зміцнюватися. Це тривало кілька десятиліть¹⁰⁵³. Уперше було видано збірки його есеїв.

Відтоді Орвеллове ім'я зазнало стрімкого злету. Наразі його вважають однією з найвидатніших постатей свого часу, інколи навіть одним з найважливіших письменників століття. Навколо нього вибудовано кілька ретроспективних теорій інтелектуальних течій ХХ століття.

У книжці Пітера Вотсона «Сучасний розум», яку вперше було видано у 2000 році, Орвелла звеличують до центральної постаті, такого собі орієнтира¹⁰⁵⁴. Перша із чотирьох частин книжки має назву «Від Фрейда до Вітгенштайна», а друга — «Від Шпенглера до “Колгоспу тварин”».

Значення Орвелла також підкреслює, хоча й не такою мірою, остання робота історика Тоні Джадта «Роздуми про ХХ століття». Історія повоєнної Британії, надрукована в 2015 році, отримала назву «Охлялий Орвеллів Лев». Як уже згадувалося, коли консервативний американський часопис National Review укладав список найвизначніших небелетристичних книжок ХХ століття, Орвелл, єдиний із письменників, двічі потрапив до першої десятки, із «Даниною Каталонії» і «Вибраними есеями»¹⁰⁵⁵. Очолили цей перелік мемуари Черчилля про Другу світову. Роберт Маккрам, літературний редактор лондонського Observer, назвав Орвелла «одним з найвпливовіших англійських письменників ХХ століття». Критик Філіп Френч у Guardian пішов ще далі і заявив, що Орвелл є, «можливо, найвидатнішим письменником ХХ століття»¹⁰⁵⁶, не уточнюючи національності. Нещодавно в цій газеті роман «1984» схарактеризували як «напевно, найвідоміший англійський роман ХХ століття»¹⁰⁵⁷. У мотивуваннях рішень теперішніх

членів Верховного суду США Орвелл є третім за цитованістю автором після Шекспіра і Льюїса Керрола¹⁰⁵⁸.

У своєму злеті Орвелл неодноразово ставав жертвою вельми поганого аналізу й коментарів, але навіть це є доречним, бо мало хто з видатних письменників створив таку кількість поганих творів, як оце він.

ОРВЕЛЛ У КРАЇНАХ СОЦІАЛІСТИЧНОГО ТАБОРУ

Одним із чинників Орвеллового злету став його вплив на інтелектуалів Східної Європи й Радянського Союзу, які намагалися зрозуміти й описати своїх нових комуністичних лідерів. «Навіть ті, хто знає Орвелла хіба що з чуток, здивовані тим, що письменник, який ніколи не бував у Союзі, зумів так глибоко зрозуміти його життя», — зауважив польський поет і дипломат Чеслав Мілош в есеї «Поневолений розум», написаному в 1953 році. Деякі фрагменти цієї книжки сприймаються наче таке собі пояснення до «1984». «Партія бореться з будь-якою тенденцією зануритися у глибини людської істоти, а надто в літературі й мистецтві, — зауважує Мілош. — Невиражене не існує. Відтак той, хто забороняє людині вивчати глибини людської природи, руйнує в неї поривання до цих пошуків і самі ці глибини поволі стають неіснуючими»¹⁰⁵⁹. Як наслідок цього, попереджає він, «на Сході людина й суспільство не розмежовані».

Свідомо натякаючи на Орвелла, радянський дисидент Андрій Амальрік назвав критичний есей про радянську владу, написаний у 1970 році, «Чи проіснує Радянський Союз до 1984 року?». У цьому творі він цілком правильно передбачив, що «будь-яка держава, яка змушена витратити стільки енергії на те, щоб фізично й психологічно контролювати мільйони своїх підданців, не спроможна існувати довго»¹⁰⁶⁰.

У 1980-ті Орвеллова зірка стояла так високо в небі, що інтелектуали заходилися сперечатися про те, який ідеологічний табір спромігся б залучити письменника до себе, якби він дожив до похилих літ. «Я впевнений, що він був би неоконсерватором, якби жив

зараз», — припустив у 1983 році засновник цього руху Норман Підгорець¹⁰⁶¹.

У цьому твердженні він спирався на власне тверде переконання, що головною темою Орвелла була руйнація лівацької інтелігенції. Утім у цьому один зі стовпів літературної критики приписує об'єкту свого дослідження власні переконання. Можливо, критика ліваків з новонадбаних правих позицій була провідною зорею для самого Підгорця, але не для Орвелла. Радше тема, яка потужно звучить у всьому, написаному Орвеллом, від раннього роману «Бірманські будні» й аж до кінця 1930-х і далі, у найвідоміших есеях, аж до «Колгоспу тварин» і «1984», — це зловживання владою в сучасному світі. Зловживають нею як ліві, так і праві. Інколи розкриття цієї теми набуває форми дослідження стосунків пана й челядника в колоніальній Бірмі, в інших випадках — офіціантів і посудомийок у Парижі часів Великої депресії, але найчастіше в його есеях і романах, написаних після 1937 року, йдеться про стосунки держави й особистості. Тому, наприклад, польський профспілковий рух у 1980-ті випустив марки із зображенням Орвелла для своєї недержавної поштової служби¹⁰⁶². (Викликає подив, що Підгорець не звернув уваги на Орвеллове неприйняття ідеї створення Ізраїлю. Тоско Файвел, Орвеллів друг і переконаний сіоніст, згадував, що для Орвелла «євреї були білими колоністами, як британці в Індії чи Бірмі, а араби стали таким собі аналогом тубільців-бірманців... Він був проти єврейського націоналізму — взагалі проти будь-якого націоналізму»¹⁰⁶³. Файвел і собі не звертає уваги на очевидне протиріччя: у своїй творчості Орвелл був таким переконаним захисником англійського сільського життя, що це достеменно було проявом регіоналізму, якщо не націоналізму).

Найстійкішим елементом сприйняття Орвелла консерваторами є той факт, що сучасним лівакам ніколи не було достатньо комфортно з повоєнним Орвеллом. Це неабияк прикро. Ті, хто вірить у свободу слова, але водночас скептично ставиться до нерегульованого капіталізму, мусять виділити для письменника місце у своїх серцях й розумах, не дозволяючи консерваторам заявляти на нього одноосібні права. Якщо угруповання чи якийсь крило політичних письменників часто цитує певного автора, це ще

не означає, що він з ними згоден. Будь-кому, зацікавленому політичними поглядами Орвелла, варто пам'ятати, що в листопаді 1945 року він написав: «Я належу до ліваків і мушу працювати в їхніх лавах, попри те, як я ненавиджу радянський тоталітаризм»¹⁰⁶⁴. Він був не з тих, хто, як він зауважив із приводу іншого письменника, дозволив би собі «зануритися в якийсь збочений торизм через безум прогресивної, на цей момент, партії»¹⁰⁶⁵.

До речі, наприкінці 1960-х Орвелла шокували б певні прояви нарцисизму гіпі і більшість аспектів руху нових лівих, якщо висновувати з його творів. «Гедоністичні суспільства довго не живуть»¹⁰⁶⁶, — зауважив він якось. Найімовірніше, він критикував би 1960-ті не як консерватор, а з позицій свого аграрного сільського соціалізму. Письменник міг би схвально поставитися до деяких інших аспектів 1960-х і 1970-х, наприклад, до руху «назад до землі» й інших проявів заперечення корпоративного сільського господарства і підтримки виробництва органічних продуктів харчування дрібними фермерами. Він і сам почасти практикував таке «повернення до землі», намагаючись, попри слабке здоров'я, рибалити й вирощувати врожай у Шотландії. Враховуючи його любов до природи і підозріливе ставлення до великих корпорацій, Орвелл, імовірно, також був би стурбований проблемою глобального потепління.

* * *

Удруге популярність Орвелла вибухнула за 34 роки після його смерті, коли й справді настав 1984 рік. Цього року роман «1984» став бестселером¹⁰⁶⁷, щодня на початку року продавалося по 50 тисяч примірників. Стів Джобс і Apple сприяли подальшій популярності Орвелла, продемонструвавши цього ж року під час трансляції матчу за суперкубок резонансний рекламний ролик.

Реклама комп'ютера Macintosh¹⁰⁶⁸ використовувала образи з роману «1984»: постать, що нагадувала Старшого Брата, маячила на величезному сірому екрані, який розбив молоток, кинутий молодю дівчиною в яскравому розмаяному одязі. Рекламний ролик, продемонстрований лише раз, став одним з найвідоміших за всю історію реклами.